

Berichten & verslagen

Studiedag 'Sint Maarten in de kijker', Mechelen 18 maart 1995

In het fraaie Mechelse speelgoedmuseum, officieel Centrum voor Speelgoed en Volkskunde, hield de Leuvense Vereniging voor Volkskunde samen met de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen op 18 maart een door een zestigtal personen bezochte studiedag gewijd aan de viering van Sint-Maarten. De voorzitter van de LVV, *E. Tielemans*, leidde het thema in en wees onder meer op het onderzoek dat thans naar de kalenderfeesten van november tot begin januari wordt verricht door het samenwerkingsverband tussen het Limburgs Historisch-Volkskundig Museum in Venlo, het Amt für rheinische Landeskunde in Bonn, het Musée de la vie Wallonne in Luik en het Seminarium voor Volkskunde van de KU Leuven. Na een lezing door de gastheer, conservator *M. Wellens* van het speelgoedmuseum, over technische, taalkundige en volkskundige aspecten van de tol volge een drietal voordrachten gewijd aan Sint-Maarten.

De nauwe band die in gebruiken en legenden tussen St.-Maarten en de gans bestaat, was voor de voorzitter van de Mechelse Koninklijke Kring, *A. Jans*, het vertrekpunt voor een breedvoerige beschouwing over onder andere de gans als voedingsmiddel en als thema in de literatuur. *H. Walschaerts* schetste de geschiedenis van het St.-Maartenszingen en -bedelen in de regio Mechelen vanaf de zestiende eeuw tot heden. Ze wees op pogingen die eind jaren '30 door een plaatselijke schrijver en vanaf de jaren '70 door scholen zijn ondernomen om deze gebruiken nieuw leven in te blazen wanneer de belangstelling daarvoor inzakte en op de verschillende tradities in de viering in afzonderlijke Mechelse buurten en buitenwijken. Het interessantst was ongetwijfeld de lezing van *M. Kocken*. Op grond van een in 1994 uitgezonden schriftelijke enquête aan een kleine driehonderd inwoners van Mechelen (met een respons van 60%) stelde hij vast dat het St.-Maartenszingen thans in hoofdzaak gedragen wordt door allochtone, Islamitische, jongeren. Uitzonderingen daargelaten gaan deze niet verkleed, kennen ze de typische Mechelse liedjes niet, zijn ze niet geïnteresseerd in snoep, maar alleen in geld en komen ze daarvoor soms dagen vóór en nog na 11 november. Hoewel niet met zoveel woorden gezegd, liet de spreker toch uitkomen deze ontwikkeling, evenals veel van zijn autochtone respondenten, te betreuren. In zijn slotwoord benadrukte *S. Top* evenwel dat gebruiken altijd in ontwikkeling zijn, dat er in de vormgeving een voortdurende wisselwerking plaatsvindt tussen geven en nemen, tussen spontane initiatieven en sturing, en dat dit het volkskundig onderzoek juist zo boeiend maakt. – John Helsloot.

13th Conference of the International Society for Contemporary Legend Research (ISCLR), 'Perspectives on Contemporary Legend', San Antonio (Texas, USA) 23-27 mei 1995

De op het eerste oog meest triviale verschijnselen kunnen het onderwerp zijn van een serieuze wetenschappelijke belangstelling. Sinds 1982 buigt een internationale wetenschappelijke organisatie, *The International Society for Contemporary Legend Research* (ISCLR), zich over het verschijnsel 'Broodje-Aapverhaal'. Aansluitend op de eerste bijeenkomst in Sheffield belegt de ISCLR jaarlijks een conferentie. Voor 1995 was gekozen voor het sfeervolle Menger Hotel (gebouwd in 1859) in San Antonio, Texas. Daar kwamen een kleine dertig volkskundigen en mensen uit aanverwante disciplines bijeen om over *contemporary legends* (heden-daagse sagen) van gedachten te wisselen.

Zulke sagen zijn populaire vertelstof. Onder in het oog springende titels bereiken bundels waarin zulke verhalen bijeen gebracht zijn hoge oplagen en vele herdrukken. Hoewel niet altijd als zodanig herkend dringen ze bij tijd en wijle in de media door tot het 'nieuws'. Veelal handelen ze over onverwachte en buitengewone gebeurtenissen, die nogal eens angst-

aanlegend zijn. De sagen zetten onderzoekers op het spoor van wat de vertellers en hun gehoor bezielt. Contextstudies zijn hier van belang. Ook is het inmiddels duidelijk geworden dat het bij de als modern versleten sagen in feite vaak gaat om oude verhalen die in een nieuw jasje gestoken zijn. In dit opzicht kan het traditionele volksverhaalonderzoek nog steeds vruchten afwerpen.

Vele termen zijn in omloop, zoals 'beliefliegend', 'urban legend', 'friend-of-a-friend tale', 'modern' en 'contemporary legend'. Over een bevredigende term en definitie zal men het wel nooit eens worden, maar dat lijkt een vruchtbare discussie over de vele invalshoeken van waaruit dit verschijnsel belicht kan worden niet in de weg te staan.

Moira Smith (Indiana University, Bloomington) beet in San Antonio het spits af met een lezing over de betekenis van concepten als 'waarheid', 'onwaarheid' en 'leugen' in relatie tot moderne sagen. Één van de criteria die volkskundigen hanteren om een vertelling tot een (moderne) sage te bestempelen is het element van 'onwaarheid'. Sommigen maken er een sport van om circulerende verhalen en geruchten te ontmaskeren als sagen (*debunking*). Niet-volkskundigen hebben na de ontmaskering de neiging om de verhalen op te vatten als 'leugens'. Er is echter een groot verschil tussen het onopzettelijk vertellen van een onwaarheid (*error*) en opzettelijk liegen. De vertellers in de praktijk van alledag beschouwen hun eigen verhalen niet als sagen (ook al zijn ze dat wel in de ogen van volkskundigen). Door hun verhalen te vertellen, brengen vertellers hun overtuiging (*belief*) over – een feit waarover de volkskundige niet heeft te oordelen. Bovendien onderkennen ook vertellers wel degelijk gradaties in 'waarheid'. Niet zelden begint hun verhaal met een inleiding als: "Ik heb dit gehoord uit betrouwbare bron, maar ik weet niet zeker of het waar is..." Smith stelde voor de sage kortweg te definiëren als "a narrative that makes a statement".

In zijn lezing 'Folklore Ghosts and Veridical Ghosts: The Case Against Segregation' deed Hilary Evans (Londen) verslag van zijn onderzoek naar het beeld van het spook of de geestverschijning. Oppervlakkig gezien lijkt er voor wat betreft tekeningen en foto's een tweedeling te maken tussen de *folklore ghost* (simpel gezegd: een menselijke gestalte in een wit laken, eventueel doorzichtig) en de *veridical ghost* (oftewel het 'psychic research type' (in het uiterste geval een amorfe klomp ectoplasma). In het eerste geval hebben we te maken met projecties van hoe de mens denkt dat een spook/geest eruit zal zien, in het tweede geval niet. Helaas ligt de verdeling niet zo eenvoudig. In de categorie van de *veridical ghosts* komen op ongetrukeerde foto's ook traditionele verschijningen voor, zoals de "Hooded Monk" op de Greenwich-foto uit 1966.

Ingo Schneider (Universität Innsbruck) opende zijn betoog over 'Death and the Beyond in Contemporary Legend' met de vaststelling dat er geen fundamenteel onderscheid kan worden gemaakt tussen traditionele sagen en moderne sagen. Heel wat sagen waarvan aangenomen wordt dat ze modern zijn, blijken bij nader onderzoek historische voorlopers te hebben. Traditionele en moderne sagen behoren derhalve tot hetzelfde corpus en genre. Dat betekent niet dat er in de loop der tijd geen accentverschuivingen vallen te constateren. Rond het thema van de dood leggen de oudere sagen bij voorkeur de nadruk op het hiernamaals (denk bijvoorbeeld aan de talloze sagen over terugkerende geesten). In de loop der tijd zien we de grens steeds verder naar voren schuiven, naar het moment vlak vóór de dood (verhalen over moord en gruwelijke ongelukken). Schneider zoekt de verklaring hiervoor onder andere bij de manier waarop men in de media met de dood geconfronteerd wordt, het sociale taboe op ouderdom en sterven, en het verlangen dat een hedendaagse sage bij voorkeur eindigt met een 'climax'.

De onderzoeksters Frances Cattermole-Tally (Los Angeles) en Janet L. Langlois (Wayne State University, Detroit) waren de veelvuldig terugkerende *horror*-elementen in moderne sagen beu, en zijn op zoek gegaan naar moderne sagen met een wat positiever en optimistischer karakter. Beiden kwamen uit op de sagen over engelen en beschermengelen.

Eén van de meest prikkelende lezingen was die van Bill Ellis (Penn State, Hazelton), die sagen typeerde als "Mind Viruses". In navolging van Richard Dawkins betoogde Ellis dat er naast organische virussen ook culturele virussen zijn. Zo'n *meme* ('unit of culture') kan zich bijvoorbeeld manifesteren als architectuur, een stuk muziek of een sage. Om zich voort te

planten, moet de sage overgebracht worden van het ene menselijke brein naar het andere. Een sage parasiteert op de mens om zijn genen te kunnen doorgeven. Een succesvolle sage heeft de beste kans om te overleven ("Dat is een goed verhaal, dat moet ik aan iemand doorvertellen"). Analoog aan epidemieën kunnen we als het ware golfbewegingen in de spreiding van sagen onderkennen. De sage als *mind virus* blijkt bovendien in staat om te muteren. Er kunnen zich zelfs anti-sagen ontwikkelen, die de 'originele' sagen op de korrel nemen. Ellis zag hier een parallel met het optreden van anti-lichamen bij bacteriële infecties. Mark Glazer diende Ellis van repliek met het commentaar dat het hier slechts een analogie betrof: de overeenkomst tussen een sage en een virus is niet reëel. Sagen zijn menselijke voortbrengselen en geen losse entiteiten. Een sage heeft een boodschap, een virus niet. Een sage heeft niet werkelijk een ingebouwde drang om te overleven. En kunnen sagen de gezondheid aantasten? In de discussie die zich daarop ontspoon, kwamen de deelnemers tot de conclusie dat de virus-metafoor weliswaar bepaalde processen illustreert, maar weinig tot niets verklaart.

Niettemin slaagde Michael J. Preston (University of Colorado, Boulder) er even later in om een *mind virus* in het brein van de congresgangers te planten. In zijn voordracht over de menselijke neiging om beelden te interpreteren en betekenis te geven, liet hij zijn gehoor de afbeelding op een pakje Camel-sigaretten zien. Volgens de volksverlevering zitten er in de dromedaris afbeeldingen verstopt. In Nederland en België herkennen wij in de voorpoot een afbeelding van Manneke Pis. In de Verenigde Staten ziet men er een blote vrouw of man in. Preston vroeg zijn gehoor of men ook een springende leeuw kon onderscheiden. Toen dit niet het geval bleek, toonde hij de contouren van deze leeuw in het achterlijf van de dromedaris. Even later had niemand in de zaal de contouren meer nodig om prompt de leeuw te herkennen; *mind virus*-infectie geslaagd.

Mark Glazer (The University of Texas-Pan American, Edinburg) opteerde voor een sociaal-anthropologische benadering. Onder verwijzing naar Durkheim en Radcliffe-Brown zag hij de hedendaagse sagen als sociale sancties, zowel positief als negatief, die het handhaven van de normen of voorschriften moeten bewerkstelligen. De sagen hebben vaak betrekking op bepaalde angsten (stelen van organen, manipulaties met voedsel, AIDS) die er volgens Glazer op wijzen dat er sociale normen in geding zijn. Uit de moderne sagen spreekt een zeker conservatisme, voorschriften en voorkeuren worden erin bevestigd.

Henrik R. Lassen (Odense Universitet, Denemarken) hield een pleidooi voor diachroon sagenonderzoek. Als voorbeeld gaf Lassen de sage van "The Improved Product", die al meer dan 1900 jaar in roulatie blijkt te zijn. Het betreft sagen over onbreikbaar en buigbaar glas, goedkope brandstof, de eeuwigbrandende lamp etc. De sage blijkt zich door de eeuwen heen in allerlei vormen te manifesteren: mondeling, schriftelijk, in film, als verslag van een persoonlijke ervaring, in romans, als detail of als uitgewerkte intrige, als fictie, waarheid en nieuwsfeit.

In de sessie onder voorzitterschap van Jan Harold Brunvand gaven Eric Venbrux en Theo Meder (P.J. Meertens-Instituut, Amsterdam) een voordracht met de titel 'The False Teeth in the Cod: A Legend Put into Context'. Naar aanleiding van de berichtgeving in de media over een in de maag van een kabeljauw teruggevonden kunstgebit (november 1994), werd dit bewuste verhaal geplaatst in de context van de sportvisserscultuur en de volksverhaaltraditie.

Linda Dégh (Indiana University, Bloomington) onderwierp de term *beliefligend* aan een nader onderzoek en kwam tot de conclusie dat de term maar beter afgeschreven kan worden omdat er in elke sage sprake is van geloofsvoorstellingen. Het onderscheid dat volkskundigen wel maken tussen geloof en bijgeloof deed zij af als arrogantie: het geloof van de een is bijgeloof voor de ander. Evenals Moira Smith legde Dégh er de nadruk op dat het vertellen van sagen vooral ook van binnenuit, dat wil zeggen vanuit het perspectief van de onderzochten, bezien dient te worden.

Buiten de conferentie om werd op 27 mei nog een lezing gegeven door Jan Harold Brunvand in de nieuwe bibliotheek van San Antonio. Brunvand liet op onderhoudende wijze zijn licht schijnen over de verspreiding van *urban legends*, over de varianten, de samen-

hangende thema's, de interpretaties, en de geloofwaardige en minder geloofwaardige aspecten van afzonderlijke verhalen.

De volgende conferentie van de ISCLR wordt in Bath (Groot-Brittannië) gehouden in juli 1996. In 1997 is de conferentie weer in de Verenigde Staten in Boulder, Colorado. De ISCLR geeft een nieuwsbrief uit, *FAOFile News*, en het tijdschrift *Contemporary Legend*. – Eric Venbrux en Theo Meder.

Van links naar rechts: Jan Harold Brunvand, Gladys-Marie Fry en Linda Dégh voor de Alamo in San Antonio, Texas. "We must draw the line somewhere ...", een messing strip duidt de fictieve plaats aan waar volgens de overlevering de Texanen voor de Alamo een lijn in het zand trokken die hun moest scheiden van de belegerende Mexicanen onder leiding van Santa Anna. (foto: Eric Venbrux)

30. *Deutscher Volkskundekongress, Karlsruhe, 25-29 september 1995*

Het tweejaarlijkse congres van de Deutsche Gesellschaft für Volkskunde (DGV) was dit jaar gewijd aan het thema 'Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur'. Het was een thema dat heel wat respons had gevonden, de congrescommissie heeft vele voorstellen voor een lezing moeten afwijzen. Uiteindelijk bleef er een programma over, ingedeeld in drie plenaire en acht parallelzittingen, dat zeer gevarieerd mocht worden genoemd. Het was ook een vol programma. Op twee avonden kwamen nog eens de verschillende onderzoeksgroepen, de 'Kommissionen', van de DGV bijeen en ook werd tijdens hetzelfde treffen de jaarlijkse huishoudelijke vergadering gehouden. Tegelijk werd in het Badisches Landesmuseum ter gelegenheid van het congres een zeer fraaie tentoonstelling geopend, onder de titel *Schurke oder Held? Historische Räuber und Räuberbanden*.¹

De congrescommissie had duidelijk een tweeledig doel voor ogen. Enerzijds wilde zij ruimte geven aan de hernieuwde aandacht onder volkskundigen voor de functie en betekenis

---

¹ Voor de bijbehorende catalogus, zie *Schurke oder Held? Historische Räuber und Räuberbanden*, red. Harald Siebenmorgen (Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1995).

van symbolen, anderzijds wilde zij nadrukkelijk wijzen op de vaktraditie, op de vele vooroorlogse studies over symbolen en het ideologische misbruik dat de nationaal-socialisten hiervan hebben gemaakt. Ook de jongere volkskundigen zouden zich daarvan bewust moeten blijven, zo meende vooral de voorzitter van de DGV, *Rolf Wilhelm Brednich*. In het voorwoord bij het congresprogramma uitte hij zijn bezorgdheid hierover: "Besonders erstaunlich ist (...) der heute wieder mögliche unbefangene Umgang mit dem durch frühere ideologische Implikationen belasteten Symbolbegriff." Wat hij in de vele voorstellen voor een voordracht had gemist, was juist deze verwerking van het verleden, van de eigen vakgeschiedenis. Inderdaad ging maar een aantal lezingen hierop in. Brednich zelf gaf een voordracht over 'Germanische Sinnbilder und ihre vermeintliche Kontinuität', met als ondertitel 'Eine Abrechnung'. Dat laatste was nog steeds nodig, zo meende hij, de behoefte om overal Germaanse symbolen te ontwaren was nog steeds aanwezig. Hij raadde het publiek aan om eens in Duitse boekwinkels bij de kast 'Esoterik' te gaan kijken en bespeurde onder de jongeren zelfs een nieuwe 'Runenbegeisterung'. Nauw verwant aan Brednichs lezing was die van *Klaus Freckmann* over de 'Sinnbildmanie' van de jaren '30 en het voortleven daarvan in de populair-volkskundige interpretatie van oudere architectuur; in zijn lezing gaf hij daarvan talrijke voorbeelden. Dat hun bezorgdheid niet misplaatst was, bleek nota bene op het eigen congres. In een van de middagssessies trachtte een spreker aannemelijk te maken dat bepaalde symbolen in de domkerk van Quedlinburg, onder meer de adelaar en de zonnewende, een voorchristelijke oorsprong bezaten, maar veel bewijzen had hij niet. Ook hechtte hij geen betekenis aan het feit dat Himmler in dezelfde kerk een neo-romaanse absis liet bouwen.

Toch bleven geluiden als die van Brednich en Freckmann in de minderheid. Kon men uit Brednichs woorden opmaken, dat voor hem de afrekening met de oudere volkskunde zoals die werd ingezet in de jaren '60 nog niet echt was voltooid, in de lezing waarmee het congres geopend werd nam *Gottfried Korff* juist afstand van diezelfde jaren '60. Weliswaar ging ook hij in op het nationaal-socialisme en de daaraan verbonden symbolenmanie. Maar hij plaatste toch de nodige kanttekeningen bij de herdefiniëring van de volkskunde als sociale wetenschap, toen men in feite trachtte symbolen te ontsymboliseren door ze louter als sociale feiten te onderzoeken. Sinds de jaren '80 is er dan weer een nieuwe omslag gekomen, met een scala aan invalshoeken – vooral ontwikkeld buiten de volkskunde – waar Korff uitvoerig aandacht aan besteedde. Daarnaast constateerde hij ook in de werkelijkheid zelf een 'symbolenexplosie', die hij voor een gedeelte toeschreef aan het toegenomen multiculturele karakter van de westerse samenleving. Als voorbeeld noemde hij de commotie rond het Duitse Hoogerechtshof (eveneens gevestigd te Karlsruhe), nadat dit bepaald had dat de kruisen uit openbare scholen verwijderd moesten worden, als ouders hierom vroegen.

Een geheel ander geluid, een duidelijke distantie ten aanzien van het huidige, sterk door het postmodernisme beïnvloede onderzoek naar symbolen, werd verwoord door de Zweedse antropoloog en volkskundige *Orvar Löfgren*. Wat in al dit onderzoek in de sfeer van 'cultural studies' of 'creative consumption' op de achtergrond raakt, zo stelde hij, is de stoffelijkheid van het object. De dingen verdwijnen in een woud van betekenissen, boodschappen, teksten en iconen. Maar behalve 'gelezen' en 'geduid' kunnen dingen evengoed betast, geroken of geproefd worden en anders worden ze wel rondgeslept, afgedragen, verscheurd, gerepareerd of bij de vuilnis gezet. Kortom, Löfgren vroeg om meer 'blood, sweat and tears'. En het was juist de volkskunde, met haar traditionele gerichtheid op het voorwerp als bron, die hier een corrigerende rol in zou kunnen vervullen.

Weer een andere invalshoek werd door *Regina Bendix* (Philadelphia, Pa.) naar voren gebracht. Zij nam juist afstand van de volkskundige aandacht voor materiële cultuur. Naar haar mening was het interdisciplinaire onderzoek naar tekens en symbolen teveel aan de ons omringende objecten, aan de dingen, opgehangen. Aansluitend bij ontwikkelingen in de ethnomusicologie en de ethnolinguïstiek pleitte zij voor het mede bestuderen van tonale symbolen, bijvoorbeeld van symbolische, affektgeladen klankreeksen, zoals zij al eerder door ethnomusicologen in Indonesië en Nieuw-Guinea zijn onderzocht.

Ook de slotlezing van *Bernd-Jürgen Warnken* (Tübingen), oorspronkelijk gepland in dezelfde dinsdagochtendssessie, nam de nodige distantie in acht. Hij richtte zich met name

op de rol die 'sleutelsymbolen' en 'sleutelbegrippen' vervulden in het wetenschappelijke en maatschappelijke discours. In een vermakelijk betoog, waarin ook collega's niet gespaard werden, wees Warneken op een aantal problemen in de symbolische interpretatie. Daarbij dacht hij niet zozeer aan de fase van de decoding maar aan een eerdere fase, aan de talrijke mechanismen en strategieën die al meespelen in de selectie van het symbool. Men zou verdacht moeten zijn op vertekening vanuit de vaktraditie maar ook vanuit de massamedia. Ook zouden onderzoekers zich meer moeten afvragen of de geselecteerde sleutelsymbolen ook door de onderzochte groepen zelf als zodanig ervaren worden. Tenslotte vroeg hij zich af waar nu precies de volkskundige inbreng in dergelijk onderzoek ligt.

De overige plenaire lezingen hadden een minder bespiegelend karakter, al ontbrak de theorie zeker niet in de zwaar aangezette lezing van *Peter Niedermüller* (Berlijn en Pécs). Aansluitend bij het recente onderzoek naar nationalisme en identiteit in Oost-Europa richtte hij zich op de verhouding tussen nationale symbolen en politieke verandering, met name in het postsocialistische Hongarije. Na de grote politieke en economische veranderingen van de laatste tijd, zo constateerde hij, wordt het collectieve verleden nu op verschillende manieren toegeëigend: er is sprake van uiteenlopende symbolische constructies, een gevecht om het nationale geheugen. De lezing van *Adelheid Schrutka-Rechtenstamm* hanteerde een heel andere invalshoek. Bij haar waren het eerder het symbolisch interactionisme en de ideeën van Erving Goffman die ter sprake kwamen. Zij ging uit van een discrepantie tussen de door het dagelijks leven van de toerist beïnvloede selectieve waarneming en de complexiteit van de cultuur die de toerist bezoekt. Juist die discrepantie leidt tot het ontstaan van specifieke toeristische symboolsystemen, tot de vorming van symboolgeladen ensceneringen die zij samenvatte onder de noemer 'Gastfreundschaft'. Als voorbeeld wees zij op de coulissenwereld tussen de toerist en de individuele kamerverhuurder of kamerverhuurster.

Het lag voor de hand dat op dit congres ook de beeldende kunst en iconografie ter sprake zouden komen en dan vooral het al vele jaren lopende onderzoek aan het Institut für Materialienkunde in Krems. Gebruik makend van schilderijen en ander beeldmateriaal vertelde *Gerhard Jaritz*, een van de bekendste medewerkers aan dit instituut, over zijn onderzoek naar laat-middeleeuwse kleurensymboliek. Met als gegeven dat vanuit didactisch-moraliserende overwegingen aan bepaalde kleuren positieve dan wel negatieve connotaties werden toegekend, kon hij deze connotaties, in het bijzonder die van goed en kwaad, aan zijn materiaal illustreren. Tegelijk waarschuwde hij, dat de gehanteerde kleuren steeds in hun onderlinge betrekking gezien moesten worden: het onderscheid goed/kwaad kon zich ook manifesteren als heilig/minder heilig. Ook de voordracht van *Herman Roodenburg* maakte uitvoerig gebruik van beeldmateriaal, in zijn geval de Noordnederlandse genrekunst van de zeventiende eeuw. Hij betoogde, dat een historische volkskunde die nadrukkelijk ingaat op 'bagatellen', op de onopvallende symbolen en rituelen in het dagelijks leven, een bijdrage kan leveren aan de ontsluiting van deze kunst en daarmee aan het min of meer vastgelopen debat rond de in Nederland beoefende iconologie. Hij wees met name op de betekenissen die in de dagelijkse werkelijkheid aan een rechte of juist een gebogen lichaamshouding werden toegekend en de verbeelding daarvan in de toenmalige schilder- en tekenkunst.

In dezelfde donderdagochtendessie werden tenslotte nog twee lezingen gegeven, de ene gewijd aan spreekwoorden, de ander aan humor. *Wolfgang Mieder* (University of Vermont, Burlington) had zijn voordracht als titel meegegeven: '(Un)sinnige Phrasendrescherei: Sprichwörtliche Prosatexte als sprachsoziologische Zeichen'. Spreekwoorden zijn al vanaf de middeleeuwen verzameld en opgetekend in literaire werken. Vanaf ongeveer 1930 wordt echter met ijzeren regelmaat de definitieve ondergang van het spreekwoord aangekondigd. Men voert dan aan dat de moderne mens de traditionele waarheden niet meer nodig heeft en dat hij het juiste begrip voor de inhoud begint te verliezen. Maar met die ondergang valt het wel mee. Ook in de moderne literatuur treft men nog steeds spreekwoorden aan. En of ze nu serieus of ironisch worden gehanteerd, het feit dat ze gebruikt worden duidt op bekendheid bij de auteurs en op veronderstelde bekendheid bij het publiek. Bij kritische auteurs staan zij onder de verdenking slechts voortuigen te zijn van holle retoriek en starre vooroordelen. Niet

toevallig, zoals Mieder hieraan toevoegde, komen in Hitlers *Mein Kampf* maar liefst 600 spreekwoorden en gezegden voor. Wat we zien bij deze auteurs is dat spreekwoorden worden opgevoerd als uitdrukking, als symbool voor maatschappelijke misstanden (nazisme, racisme, materialisme, egoïsme e.d.). Een van de technieken die zij daarbij gebruiken is die van de collage of montage van spreekwoorden. Mieder sprak dan ook van een functie-verschuiving: van 'volkswijsheid' in de letterkunde is het spreekwoord uitgegroeid tot 'symbool van bedenkelijke fraseologie'.

De lezing van *Elliott Oring* (California State University, Los Angeles) stond in het programma aangekondigd onder de titel 'Joke Mechanisms and Symbols', maar Oring gaf er uiteindelijk de voorkeur aan te spreken over 'Joke Thoughts'. Uitgangspunt was de constatering dat Sigmund Freud in zijn bekende studie over de 'Witz' slechts een letterlijke, niet-symbolische duiding had gegeven van de mop, terwijl mythen, legenden, sprookjes en sagen juist wel op een dergelijk niveau geïnterpreteerd kunnen worden. Voor de interpretatie van een mop moeten volgens Oring diverse aspecten onderscheiden worden: 'text', 'topic', 'structure', 'schema', 'sequence', 'requisite knowledge' (de kennis die nodig is om een mop te snappen), 'evaluation' (de morele beoordeling van personen en gebeurtenissen), 'intention', 'context' (de vertelsituatie) en 'motivation' (de aanleiding om een mop te vertellen). Diverse van deze aspecten werden door Oring nader toegelicht aan de hand van een aantal voorbeeld-moppen, die ook door Freud waren gebruikt. Zo toonde Oring dat vooral het samenbrengen van incongruente elementen (woordspelingen, misverstanden, onverwachte wendingen) de grap maken. Naast dit structurele aspect onderscheidde Oring ook een 'joke thought': hieronder wordt globaal gesproken de achterliggende gedachte verstaan die maakt dat een mop grappig is. Verder ging Oring onder meer in op de ambiguïteit van moppen: ze kunnen door verschillende luisteraars om verschillende redenen leuk (of niet leuk) gevonden worden. Tijdens de discussie werd Oring gevraagd of bepaalde categorieën moppen dreigen te verdwijnen onder druk van 'political correctness'. Oring meende een omgekeerd mechanisme te kunnen constateren: repressie onderdrukt geen moppen, maar genereert ze juist. Op de vraag of Oring meende dat er een moppen-catalogus samen te stellen valt op basis van het concept 'joke thought', antwoordde hij ontkennend. Bij een catalogisering van moppen moeten meer aspecten dan alleen de 'joke thought' betrokken worden.

Het zou lastig worden hier alle parallelsessies te vermelden. Wat volgt is een beperkte en ook enigszins subjectieve keuze uit het geheel. Interessant was de dinsdagmiddagessie gewijd aan 'Dinge als Zeichen'. Aansluitend bij Löfgren meende ook *Stefan Beck* (Tübingen) dat semiotische interpretaties er langzamerhand toe geleid hebben dat de stoffelijkheid en het gebruik van de als teken opgevatte dingen niet langer geïnterpreteerd worden. Hij pleitte voor een 'praxisbezogene, semantische Interpretation des Ding-Gebrauchs', die in de analyse van gewone, alledaagse dingen naast de betekenis- ook de handelingsdimensie tot zijn recht laat komen. *Margret Meggle* (München) had zich verdiept in hoe dingen die we dagelijks met ons meedragen betekenis verkrijgen. Haar voordracht 'In der Tiefe der Tasche' was gebaseerd op de gesprekken die zij voerde met mensen die bij een Münchens bureau voor gevonden voorwerpen hun tas kwamen ophalen. Het verlies daarvan was voor hun aanleiding om te praten over een object waar zij normaal gesproken alleen maar mee omgingen. Zo gaven ze betekenis aan de tas, die voor de onderzoekster daarmee een 'ken-teken' werd voor de persoon en een tijdvak. In haar fraaie lezing onderwierp Meggle eerst de inhoud van de verloren tassen aan een nader onderzoek. Geld, sleutels en een identiteitsbewijs behoorden tot het basispakket van elke volwassene. De keuze en rangschikking van voorwerpen in de tas (met name vrouwen sleepten een grote hoeveelheid aan dingen op miniformaat met zich mee) zag ze als een uitdrukking van 'Eigensinn'. Vervolgens besprak Meggle uiteenlopende tassen als tekens van tijdsbeleving en levensstijl. Aardig was ook de blik in de 'dingbiografie' van een oudere man: gedurende drie decennia bleek zijn tas nauw vervlochten geweest te zijn met zijn leven. Tenslotte ging Meggle in op het persoonlijke karakter van de tas. Zij wees op de betekenisvolle betrekking tussen persoon en voorwerp, op de tas als een ruimtelijk verlengstuk van de persoonlijkheid. Pas in een 'cultiveringsproces', in en door de menselijke omgang, krijgt de tas betekenis.

Een tweede, drukbezochte sessie was gewijd aan de 'Codiering der Geschlechter'. Het debat over *gender*-verhoudingen is in de Duitse volkskunde een relatief jong verschijnsel. Pas sinds 1983 kent de DGV een 'Kommission Frauenforschung'. Het volgende congres (Marburg (1997) zal echter geheel gewijd zijn aan de maatschappelijke constructie, niet alleen van vrouwelijkheid maar ook van mannelijkheid, een accentverschuiving die we bijvoorbeeld ook in de Duitse geschiedschrijving kunnen signaleren. In de bewuste sessie gingen maar liefst vier van de vijf lezingen over mannelijkheid. *Gisela Hengstenberg* (Esslingen) deed verslag van haar onderzoek naar het kunstenaarsgezelschap 'Das strahlende Bergwerk'. Het werd opgericht in 1850 in Stuttgart en bestond louter uit mannen. Zij wees met name op de binnen het genootschap vigerende symbolen en rituelen, die ontleend waren aan het leven en werken in de bergen. *Konrad Vanja* (Berlijn) bood een vervolg op zijn bijdrage aan de tentoonstellingscatalogus *Aufs Ohr geschaut. Ohrringe aus Stadt und Land vom Klassizismus bis zur neuen Jugendkultur* (Museum für Deutsche Volkskunde, Berlijn). Hij liet zien dat de oorring, nu bekend als teken van jeugdcultuur en afwijkend gedrag, ooit heel andere betekenissen heeft gehad: soms als uiting van mode, status of groepsverbondenheid, soms – bij groepen als ambachtslieden, soldaten, vissers, herders en rovers – als amulet. Enigszins verwant, maar minder historisch georiënteerd, was de voordracht van *Uwe Degreif* (Tübingen) over de 'Glatze', over kaalheid bij mannen. Ook hier kwam de jeugdcultuur aan bod: de kale koppen bij punkers, skinheads en hooligans, een anti-burgerlijk symbool dat vervolgens onder volwassenen wordt overgenomen door kunstenaars en homo's. Een interessante maar ook omstreden lezing werd gegeven door *Sabine Gieske* (Marburg), die sprak over 'Unterwäsche und Geschlecht'. Zij vroeg zich af waarom de onderbroek pas in de tweede helft van de negentiende eeuw algemeen door vrouwen werd geaccepteerd, terwijl mannen dit kledingstuk al een eeuw eerder hadden aanvaard. Ter verklaring wees zij onder andere op de ideeën van Thomas Laqueur, volgens welke pas in de achttiende eeuw de notie van twee biologisch verschillende seksen is ontstaan. Tegelijk stelde ze dat vrouwen onder invloed van de burgerlijke moraal pas laat, dus in de negentiende eeuw, als seksueel wezen werden erkend, een bewering die moeilijk met het werk van Laqueur en vele anderen te verenigen valt en die dan ook door de aanwezigen werd aangevochten.

Een geheel andere voordracht, die nog eens de breedte, de variëteit aan onderwerpen illustreerde, werd gehouden door *Albrecht Witte* (Göttingen). Aan de hand van dia's liet hij zien hoe met name grote banken en oliemaatschappijen zich het gebruik van elementaire, geometrische vormen en basiskleuren voor hun logo's hebben toegeëigend. De aan De Stijl en Bauhaus ontleende vormgeving is uit haar context gelicht en dient al naar gelang de toepassing om waarden als betrouwbaarheid, objectiviteit, doorzichtigheid of rationaliteit te suggereren. Het betreft een esthetische concurrentie die volgens Witte is voortgekomen uit de toenemende marktconcentratie en de te verwaarlozen kwaliteitsverschillen in diensten en producten. De excursie naar het ontwerpbureau Stankowski + Duschek in Stuttgart op vrijdag 29 september sloot direct bij Witte's voordracht aan. Bij het bureau, dat geheel in de genoemde stijl werkt en voor het nieuwe logo van de Deutsche Bank tekende, vond nog een levendige discussie plaats over de betekenis van de daar geproduceerde beeldmerken.

Opmerkelijk tenslotte – en min of meer aansluitend bij de iconografisch georiënteerde lezingen (in Krems wordt al vele jaren met digitale beeldopslag gewerkt) – was de workshop die door de historisch-demograaf *Arthur E. Imhof* (Berlijn) werd gegeven onder de titel 'Votivtafeln digital'. Centraal in zijn presentatie stonden de digitalisering van historisch beeldmateriaal op CD-ROM en de rol die het Internet, en met name het World Wide Web, kan spelen in het historisch onderzoek. Imhof toonde het publiek hoe hij 100 dia's van votieftafels in vijf verschillende formaatgrootten op CD-ROM had laten zetten (Kodak Foto-CD). Met programma's als Paint Shop Pro en Adobe Photoshop kunnen de afbeeldingen dan worden bekeken (inzoomen op details kan ook), bewerkt en voorzien van bijschriften en trefwoorden. De CD-ROM met afbeeldingen vormt dus het basismateriaal voor bijvoorbeeld een papieren of digitale catalogus. Imhof wees daarbij onder meer op gebruiksmogelijkheden ten behoeve van musea of comparatief wetenschappelijk onderzoek.

Vervolgens toonde Imhof hoe het digitale beeld- en tekstmateriaal via het Internet kan worden aangeboden ten behoeve van wetenschappelijke onderzoekers over de gehele wereld. Voor de workshop (en voor zijn eigen studenten) werd een aantal pagina's op het Internet raadpleegbaar gemaakt. Het betreft grafische WWW-pagina's met (hyper)tekst en beeld, waarop met een programma als Netscape valt in te loggen. Men vindt de zogenaamde Homepage van Imhof op de server van de Freie Universität Berlin. Het adres is: <http://www.fu-berlin.de>. Tevens gaf Imhof aan met welke programma's men zelf hypertext-pagina's en Internetpagina's kan aanmaken (ToolBook, HTML-Writer). Op de genoemde WWW-pagina's vindt men tips en uitleg, alsmede afbeeldingen die naar de eigen PC gehaald kunnen worden. Verder wees hij op voor wetenschappelijk onderzoekers belangrijke WWW-sites, zoals historische discussiegroepen, de Library of Congress en het Gutenberg-project. Wie op de pagina's van Imhof de namen van deze sites aanklikt, wordt daar automatisch mee verbonden.

De DGV hield tijdens het congres ook haar jaarlijkse huishoudelijke vergadering. Zij telt thans ruim 1100 leden, die allen een beroepsmatige binding met de volkskunde hebben. Brednich werd herkozen als voorzitter. Ueli Gyr (Zürich) en Ruth-E. Mohrmann (Münster) werden gekozen als de twee vertegenwoordigers van de hoogleraren volkskunde die statutair in het bestuur vertegenwoordigd dienen te zijn. Met het *Zeitschrift für Volkskunde*, het orgaan van de DGV, gaat het goed. Het aantal abonnees groeit gestaag en bedraagt thans 1400.

Al met al bood het congres een goede indruk van de mate waarin het in andere wetenschappen zo tot bloei gekomen onderzoek naar de betekenis van symbolen en rituelen nu ook als vanzelfsprekend in de Duitse volkskunde is geaccepteerd. Daarnaast bood het congres een indruk van de grote verscheidenheid in dit onderzoek. Het was zeker niet ten onrechte dat sommige sprekers opriepen tot reflexie, tot een bezinning op de precieze inbreng van het vak. – Herman Roodenburg, met bijdragen van Ton Dekker, Eveline Doelman, Theo Meder, Eric Venbrux en Carla Wijers.

Studiedag Kalenderfeesten in Noord-Brabant, Oirschot 30 september 1995

Met een gevarieerd programma hield de Stichting Brabants Heem in samenwerking met het Nederlands Centrum voor Volkscultuur op 30 september in Oirschot haar jaarlijkse studiedag, onder de titel 'Van kermis tot kermis' ditmaal gewijd aan kalenderfeesten in Noord-Brabant. Door poppenspel en de vertoning van een in opdracht van het NCV gemaakte videofilm over de organisatie en beleving van de kermis tegenwoordig in Nederland werd een vieraal lezingen afgewisseld.

Daarin werden de ongeveer zestig bezoekers vertrouwd gemaakt met enkele perspectieven vanwaaruit thans deze feesten worden gezien en werd hen de weg gewezen voor verder eigen onderzoek. Na een afbakening van het onderwerp behandelde *Peter Nissen* aspecten als de disciplineren van de feestcultuur, de verstrengeling van feesten met politieke waarden en de symbolisering van de lokale eigenheid door middel van feesten. Tevens ging hij in op de verschillende vormen van deelname aan een feest (het onderscheid tussen 1. de kerngroep, 2. degenen die zich met het feest identificeren, en 3. degenen die het feest om allerlei andere redenen bijwonen, de 'passanten') en de verschuivingen die zich daarbij voordoen (een toename van vooral de laatste categorie). Hij illustreerde zijn betoog met verschillende voorbeelden, zoals de gildefeesten en de viering van drieloningen. Zijn studente *Mariëtte Morees* belichtte vanuit soortgelijke gezichtspunten de kermisviering. Zij veronderstelt dat door het proces van schaalvergroting enerzijds sommige kermissen steeds groter zullen worden, terwijl kleinere zullen verdwijnen, en anderzijds dat incidentele kermissen in buurten, bij braderieën of op koninginndag zullen toenemen. De gemeentearchivaris van Bergen op Zoom, *Cees Vanwesenbeeck*, wees op de verschillende typen bronnen die gegevens over de viering van vastenavond en carnaval kunnen bevatten (stadsrekeningen, ordonnanties, rechtszaken, klachten bij de kerkeraden) en gaf daarvan verscheidene voorbeelden uit Bergen op Zoom en enkele andere Brabantse plaatsen. Met als uitgangspunt de Brabantse oogstdank-

feesten van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond vroeg *Paul Post* aandacht voor de complexiteit van de feestcultuur, de “nuance van ingewikkeldheid”, die in lokale studies soms gemist wordt. Zich richtend op het niveau tussen het zuiver theoretische en het louter beschrijvende, wees hij op een reeks paradoxale contrasten die deze oogstdankfeesten kenmerken: het naast elkaar voorkomen van zowel traditionele als moderne, religieuze als niet-religieuze, liturgische als folkloristische elementen in de vormgeving, van conservatieve en maatschappijkritische aspecten in de ‘boodschap’ die de feesten uitdragen, en van organisatie ‘van bovenaf’ c.q. door mannen naast die ‘van onderop’ c.q. door vrouwen. De vieringen worden in de open lucht gehouden, maar vormelementen waarin een interieur wordt uitgebeeld ontbreken evenmin. Post benadrukte dat men bij het onderzoek naar feesten steeds op het voorkomen van dit soort tegenstrijdigheden bedacht dient te zijn en op de voortdurende veranderingen die zich in organisatie, vormgeving en beleving voordoen als reactie op ontwikkelingen in samenleving en kerk. – John Helsloot.